

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره چهارم، شماره اول، بهار ۱۴۰۱

تحلیل محتوای کتاب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی

ارسال: ۱۴۰۰/۱۰/۶ پری موسی‌پورمیاندهی^۱، محبوبه منصوری^۲
پذیرش: ۱۴۰۱/۲/۸

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی انجام شده است. روش تحقیق، تحلیل محتوای کمی و کیفی، واحد تحلیل، مضمون می‌باشد. جامعه آماری، کتب مطالعات اجتماعی از پایه سوم تا ششم ابتدایی است. پژوهش حاضر ۵ مؤلفه هویت ملی که شامل، مؤلفه نماد ملی ۱۶ شاخص، مؤلفه میراث فرهنگی ۷ شاخص، مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها ۸ شاخص، مؤلفه ارزش‌های ملی ۴ شاخص و مؤلفه وقایع و رخدادها ۵ شاخص بررسی شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دور ابتدایی به مؤلفه‌های هویت ملی، (۴٪/۳۳)، مؤلفه نماد ملی، (۴۰٪/۹۷)، مؤلفه میراث فرهنگی، (۱۵٪/۳۴)، مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها، (۳۰٪/۶۸) به مؤلفه ارزش‌های ملی و (۸٪/۶۶) به مؤلفه وقایع و رخدادها توجه شده است. ضمناً مؤلفه میراث فرهنگی (۴۰٪/۹۷) بالاترین فراوانی و مؤلفه نماد ملی (۴٪/۳۳) کمترین میزان فراوانی را دارند. همچنین مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی (۴۹٪/۰۹) را داشته است. نتایج نشان‌دهنده توجه ناقص کتاب‌ها به

۱- استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان گیلان Email:Dr_parimosapour@yahoo.com

۲- دانشجوی کارشناسی آموزش ابتدایی، دانشگاه فرهنگیان گیلان

مؤلفه‌های هویت ملی است. هدف کلی این کتاب تربیت شهروند مسئولیت‌پذیر است. جهت تحقق این هدف آموزش و پرورش باید نگاه ویژه‌ای به مؤلفه‌های هویت ملی داشته باشد.

واژگان کلیدی: مؤلفه‌های هویت ملی، مطالعات اجتماعی، تحلیل محتوا، دوره ابتدایی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

انسان‌ها علاوه بر بعد فردی و اختصاصی خود، دارای بعد اجتماعی نیز هستند. استمرار زندگی جمعی با نوعی شناخت و تصور از خودمان و دیگران است که هویت نام دارد و بدون آن زندگی اجتماعی ناممکن است. هویت کلمه‌ای غربی است که در فارسی به جای واژه لاتین (Identity) به کار می‌رود. فرهنگ معین «هویت» را این‌گونه تعریف می‌کند: ۱- ذات باری تعالی ۲- هستی، وجود ۳- آنچه موجب شناسایی شخص باشد؛ اما به طور کلی مفهوم هویت در علوم مختلف دارای مفهوم خاصی است. هویت در اصل «هو هویت» بوده و به معنی «این همانی» یا «اتحاد به ذات» است. اتحاد به ذات به معنی اتصاف و شناخته شدن و یکی بودن موصوف با صفات اصلی و جوهری است. هنگامی که سخنی در مورد هویت پدیده‌ای مطرح می‌شود، آن سخن باید طوری باشد که پدیده مذکور به راستی گویای هیأت و ماهیت وجودی خویش باشد (الطایی، ۱۳۸۷) به نقل از (پیروزه، ۱۳۹۶: ۲۱). هویت را می‌توان به نوعی حاصل دیالکتیک دو صفت همسانی و ناهمسانی بین خود و غیر خود دانست (عبدالهی و حسین‌بر، ۱۳۸۱: ۱۰۷). در واقع مفهوم هویت با پاسخ‌گویی هشیارانه افراد و اجتماعات به پرسش‌هایی از حیث کیستی و چیستی، از جمله مفاهیم مهمی است که نظم دیرینه تاریخی را به نظم و ترتیب مدرن امروزی متصل می‌کند. هویت مجموعه‌ای از نشانه‌ها، آثار مادی، زیستی، مفهومی، اجتماعی، فرهنگی تمدنی و روانی است که سبب شناسایی فرد از فرد، گروه از گروه و فرهنگ و تمدنی از فرهنگ و تمدن دیگر می‌شود (مقصودی و حاجی‌پور، ۱۳۹۵: ۲۰). هویت انواع مختلفی دارد، مانند هویت ملی، دینی و فرهنگی، در این میان جایگاه هویت ملی نسبت به انواع دیگر هویت، بالاتر است. بحث از هویت یکی از اساسی‌ترین و جدیدترین مباحث عصر مدرن و پسامدرن است که پس از رنسانس پدید آمده است (میلر ۱۹۹۵) به نقل از (منادی و صادق‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۲۶). ابلا معتقد است، هویت ملی جزئی از هویت جمعی است که کشور را با نژاد، فرهنگ،

اقتصاد، حقوق و سیاست ترکیب می‌کند (ابلا، ۲۰۰۵: ۱۲). اگر در جامعه‌ای آگاهی از هویت ملی وجود نداشته باشد و یا به شکل نارسا و کم‌مایه باشد؛ افراد جامعه نقش خود را در حفظ و پایداری کشور ندانسته و تعهدی نیز به آن نخواهند داشت (جعفرزاده‌پور، ۱۳۸۹: ۳۲).

هاشمی و قربانعلی‌زاده در مطالعه خود، مؤلفه‌های هویت ملی را چنین بیان می‌کنند: الف) نماد: آن چیزی که به‌عنوان نشانهٔ ایرانی بودن مورد موافقت همه است. مانند پرچم ایران، سرود ملی، قله دماوند و...

ب) وقایع و رخدادها: وقایع و رخدادها در زمینه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، مذهبی و... مؤثرند. عاملیت این وقایع به مردم و حاکمیت ایران وابسته است. مانند ملی شدن صنعت نفت ایران و... در غیر این صورت با حیطه‌هایی از هویت ملی پیوند ناگسستنی دارد؛ مانند هجرت پیامبر اکرم (ص) که در بعد هویت دینی ایرانی است.

ج) ارزش‌ها: اندیشه و تفکراتی که مردم دربارهٔ آنچه شایسته، خوب یا بد است؛ دارند مانند: ارزش جوانمردی و... در فرهنگ ایرانی.

د) میراث فرهنگی: آثار مادی و معنوی که از زمان‌های دور باقی‌مانده‌اند و از آن‌ها برای مطالعهٔ ملت‌ها و جوامع استفاده می‌شود. همچنین جهت شناسایی آثار مادی تمدن‌ها و دوران تشکیل و تکامل آن‌ها سندی باارزش به حساب می‌آیند.

مشاهیر و شخصیت‌ها: اشخاص حقیقی یا اسطوره‌ای که در حوزه‌های مختلف مذهبی، ادبی، سیاسی، مذهبی و... بر تاریخ ایران تأثیر مثبت و منفی گذاشته‌اند و از این طریق مشهورند. این افراد از منشأ ایرانی برخوردارند و یا با بخشی از هویت ایرانی پیوند جدانشدنی دارند همچون شخصیت پیامبر اکرم (هاشمی و قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۳: ۵۳-۵۲).

در روزگاری که از یک طرف، مرزهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در اثر فرایند جهانی شدن، شکسته شده است و اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگی‌ها بر یکدیگر شتاب فزاینده‌ای گرفته؛ و از طرف دیگر، هویت‌های مختلف در جریانی از مبادله و معارضه قرار گرفته‌اند، محافظت از هویت فردی، جمعی و ملی و در سایه آن حفظ استقلال فرهنگی و بازداری از ادغام آن در سایر فرهنگ‌ها و هویت‌های مسلط جهانی به کوششی بسیار بزرگ نیازمند می‌باشد. امروزه علم به هویت ملی و هویت‌یابی از مباحث اساسی و ضروری هر جامعه‌ای است؛ به‌ویژه جوامعی که در مسیر فرایند پرشتاب مدرنیته هستند و به دنبال آن عقاید فرهنگی و تمدنی‌شان در تضاد با یکدیگر قرار می‌گیرد. در چنین اوضاعی است که شفاف‌سازی و همبستگی مفهوم هویت و ارائه تعریف و توصیفی شیوا، استوار و بی‌نقص از آن، می‌تواند راهکاری مناسب برای رهایی هویت هر جامعه‌ای از آشفتگی باشد (خدایار و فتحی، ۱۳۸۷: ۲۸).

جامعه‌ای که مردم آن، نگاه واقع‌بینانه و بر اساس واقعیت نسبت به خود و شناخت کافی بر موقعیت خود داشته باشند و نسبت به این موقعیت احساس مثبتی در آن‌ها وجود داشته باشد از آسیب‌ها در امان مانده و برای پیشرفت و ترقی تلاش مستمری نموده و با ایجاد صمیمیت و اتحاد جهان‌وطنی را توسعه داده و امنیت و آرامش را در سطح جهانی تجربه خواهند کرد (فیاض و ایمانی‌قوشچی، ۱۳۸۹: ۳۵).

در بین عوامل مختلف، آموزش و پرورش در تقویت وحدت و یگانگی اجتماعی و هویت-بخشی نقش غیرقابل‌انکاری دارد. این نقش به‌واسطه کتب درسی بااهمیت‌تر است. کتاب‌های درسی، به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های بنیادی در تقویت و شناسایی هویت ملی دانش‌آموزان به‌عنوان سرمایه‌های انسانی کشور تأثیر بسزایی دارند (منصوری و فریدونی، ۱۳۸۸: ۲۸). یکی از درس‌هایی که به‌طور مستقیم برنامه‌های بیان‌شده را آموزش می‌دهد درس مطالعات اجتماعی است. اساس این درس، اهمیت جهان‌مجاور و شرایط زندگی بر ورای فکر، شناخت خود، کیفیت زندگی و اعتماد به آینده می‌باشد (نجفی، ۱۳۸۹: ۹۸). دایرة‌المعارف بین‌المللی آموزش و پرورش، در جلد دهم، مطالعات

اجتماعی را این‌گونه تعریف کرده است: «مطالعات اجتماعی حوزه‌ای از برنامه‌ی درسی است که هدف آن، آشنا کردن بچه‌ها با محیط اطرافشان و نیز توسعه‌ی ارتباطات انسانی است؛ به‌گونه‌ای که دانش‌آموزان، شهروندان خوبی تربیت شوند. محتوای این درس از تاریخ، جغرافیا و دیگر علوم اجتماعی استخراج می‌شود.» در ایران، در سال ۱۳۷۵، برای نخستین بار شورای وقت برنامه‌ریزی مطالعات اجتماعی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، تعریف زیر را برای مطالعات اجتماعی ارائه داد: «حوزه‌ای که درباره‌ی انسان و تعامل او با محیط‌های اجتماعی، فرهنگی، طبیعی و تحولات زندگی بشر در گذشته، حال و آینده و جنبه‌های گوناگون آن (سیاسی و اقتصادی، فرهنگی و محیطی) بحث می‌کند.» (فلاحیان و همکاران، ۱۳۹۱: ۴).

به دلیل اهمیت موضوع پژوهش‌های متعددی در زمینه وجود مؤلفه‌های هویت ملی در کتب درسی انجام شده است.

صانعی مه‌ری و رزم‌آزما (۱۳۹۹) در تحقیقی با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی به این نتیجه دست یافتند که در ۷۶٪ از متون درسی و ۶۴٪ از عکس‌ها، به مؤلفه‌های هویت توجه شده است. همچنین مؤلفه‌های هویت ملی در متن و تصاویر در مقایسه با هویت دینی به میزان بیشتری به چشم می‌خورد.

جدیدی محمدآبادی (۱۳۹۴) در مطالعه خود با عنوان تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی و علوم اجتماعی پایه ششم ابتدایی از حیث توجه به هویت ملی بر محور استانداردهای مصوب به این نتیجه دست یافت که کتاب‌های اجتماعی و فارسی بخوانیم به برخی نمادها مثل جغرافیا و مکان طبیعی - ملی، مشاهیر ایرانی و فرهنگ در حد نسبتاً مناسب توجه شده است. برخی نمادها مثل پرچم، سرود ملی، تقویم رسمی، قومیت، ادبیات ملی، اساطیر ایرانی، مکان تاریخی و ملی و هنر ایرانی کم‌توجه شده است و به برخی نمادها مثل دین اصلاً توجه نشده است؛ بنابراین طبق نتایج این

پژوهش محتوای (متن و تصویر) کتاب‌های اجتماعی و فارسی بخوانیم به‌طور متعادل و متوازن به موضوع نمادهای هویت ملی نپرداخته است.

حسن‌زاده اقدم و همکاران (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان بررسی کتاب مطالعات اجتماعی سال چهارم دبستان از دیدگاه میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی (تحلیل محتوا) به این نتیجه رسیدند که مطالب مربوط به هویت ملی ۱۶۳ بار در قسمت‌های مختلف (فعالیت‌ها، تصاویر و متن درسی) مطرح شده است که از میان ۶۸ واحد در قالب متن، ۷۵ واحد در قالب تصویر و ۲۰ واحد در قالب فعالیت ارائه شده است. همچنین بیشترین توجه به هویت فرهنگی است و هویت اجتماعی و سیاسی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

خرم‌آبادی و رمضانخانی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان بررسی میزان توجه به هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی به این نتیجه رسیدند که در کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره‌ی ابتدایی ۵۱/۷۹٪ به هویت ملی توجه شده است و از مؤلفه‌های هویت ملی ۱۸/۸۹٪ به مؤلفه زبان، ۲۰/۸۳٪ به مؤلفه دین، ۲۵/۴۶٪ به مؤلفه آداب‌ورسوم، ۳۴/۷۲٪ به مؤلفه پیشینه تاریخی توجه شده است.

پوررسول (۱۳۹۳) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان بررسی مؤلفه‌های هویت ایرانی-اسلامی در محتوای کتاب‌های درسی پایه ششم ابتدایی به این نتیجه دست‌یافت که در محتوای کتاب‌های پایه ششم به مؤلفه‌های دین و سرزمین ایران در حد بسیار بالایی توجه شده و به مؤلفه‌های تاریخ اسطوره‌ای، هنر، پرچم و پول ایرانی، کمتر پرداخته شده است.

نجانهاوندی و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای با عنوان تحلیلی بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی) به این نتیجه رسیدند که بی‌توجهی به مشاهیر و وقایع ملی، حذف ارزش‌های سیاسی توجه بیشتر به بعد به ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی و مذهبی از ویژگی‌های کتاب مطالعات اجتماعی در دوره تحول بنیادین است.

زاویه و عزیزی (۱۳۹۲) در پژوهشی با عنوان تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آن‌ها با هویت ملی و دینی مطالعه کتاب‌های اول و دوم دبستان نتیجه گرفتند که در این کتاب‌ها توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت دینی و ملی نشده و اگر در بعضی صفحات نیز تصاویر متناسب با هویت ملی و دینی دیده می‌شود با قرارگیری در کنار عناصر متضاد و خنثی تأثیر بایسته خود را از دست داده و کمرنگ‌تر شده است. در واقع می‌توان گفت صفحات و تصاویر این کتاب‌ها در زمینه انتقال مفاهیم هویتی بسیار کمرنگ ایفای نقش نموده‌اند.

مجلع و همکاران (۱۳۹۰) در تحقیق خود با عنوان تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی از نظر برخورداری از مؤلفه‌های هویت ملی به این نتیجه رسید که در میان نمونه‌های تحقیق شامل درس‌ها، صفحات، مفاهیم و... توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. از بین مؤلفه‌های ذکرشده، مؤلفه ویژگی‌های جغرافیایی بیشترین اهمیت و مؤلفه سرود ملی دارای کمترین اهمیت است.

السعودی^۱ (۲۰۱۷) در پژوهشی با عنوان بررسی ویژگی‌های هویت فرهنگی در کتب تعلیمات دینی دو مقطع آموزش ابتدایی و متوسطه در اردن به این نتیجه رسید که در میان مؤلفه‌های مربوط به نمادها و حوادث ملی، نماد پرچم بیشترین فراوانی را دارد.

لی بیونگ^۲ (۲۰۰۰) در پژوهش خود با عنوان رابطه بین آموزش و هویت ملی، اشاره می‌کند که کشورهای گوناگون دنیا از جمله کره، علاقه‌مندند از طریق آموزش اجباری، بستر را برای مردم فراهم کنند تا آن‌ها مانند خودشان زندگی کنند. این نوع آموزش، در جهت ایجاد هویت ملی و هدف آن همسان کردن مردم است.

1- Alsoudi

2 -Leebyung

پارمنتر^۱ (۱۹۹۹) در تحقیق خود با عنوان ساخت هویت ملی در جهان در حال تغییر: دیدگاه در آموزش ژاپن، به این نتیجه رسید که سیاست‌گذاران آموزش و پرورش ژاپن، دانش‌آموزان متوسطه و دانش‌جو معلمان، با این موضوع که باید به نقش آموزش و پرورش در رشد هویت ملی در مدارس اهمیت ویژه داده شود هم‌عقیده هستند. همان‌طور که مشخص شد، پژوهش‌های گذشته علی‌رغم تفاوت میزان فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب درسی، در رابطه با نقص و نارسایی پرداختن به مؤلفه‌های هویت ملی نظر یکسانی دارند.

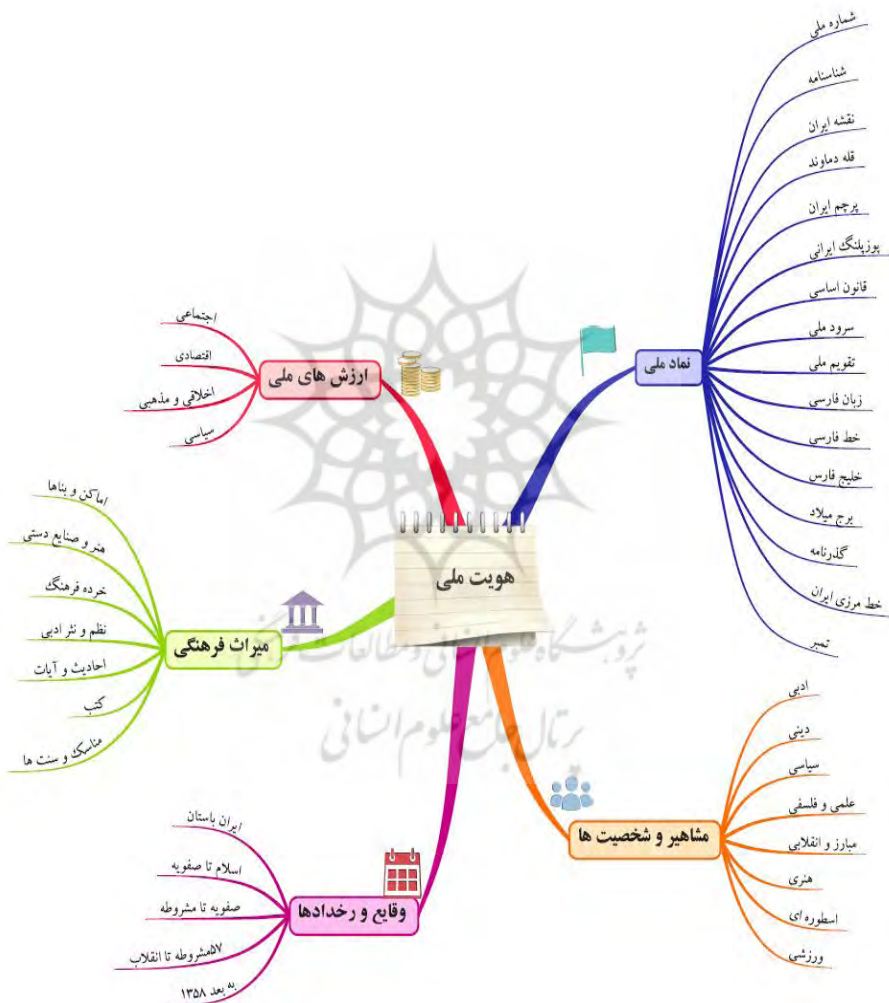
با توجه به اینکه یادگیری افراد در سنین پایین باثبات‌تر و پایدارتر از دوره‌های دیگر است و از آنجایی که آموزش و پرورش وظیفه مهم جامعه‌پذیری دانش‌آموزان را از طریق شکل‌دهی هویت آنان به عهده دارد، بنابراین کتب درسی باید با نگاهی دقیق و کارشناسانه در جهت تبیین هویت ملی و پرورش آن در دانش‌آموزان گام بردارد. در نتیجه بر آن شدیم تا با به‌کارگیری روش تحلیل محتوا کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی را از نظر میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی مورد سنجش قرار داده و به سؤالات زیر پاسخ دهیم:

- ۱- به کدام‌یک از مؤلفه‌های نماد ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
- ۲- به کدام‌یک از ابعاد مؤلفه میراث فرهنگی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
- ۳- به کدام‌یک از ابعاد مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟
- ۴- به کدام‌یک از ابعاد مؤلفه ارزش‌های ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

۵- به کدام یک از ابعاد مؤلفه وقایع و رخدادها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

۶- به طور کلی به کدام یک از مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

شکل ۱: مدل مفهومی مؤلفه‌های هویت ملی در پژوهش حاضر

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی است و در آن از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا به صورت کیفی، کمی و ترکیبی انجام شده است. این پژوهش در تحلیل محتوای متن، تصاویر و پرسش‌های کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ از هر دو روش کمی و کیفی بهره برده است. متغیر اصلی پژوهش هویت ملی و واحد تحلیل مضمون است.

جامعه آماری این پژوهش، کتاب‌های درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹ است که توسط دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی، تألیف و چاپ شده است. در این کتاب‌ها متن، پرسش و تصویرها مورد تحلیل قرار گرفته است. با توجه به ماهیت پژوهش و به دلیل محدودیت‌های جامعه آماری، از نمونه‌گیری صرف نظر و جهت دستیابی به داده‌های دقیق، کل جامعه آماری به عنوان نمونه در نظر گرفته شده است. پژوهش حاضر ۵ مؤلفه هویت ملی که شامل، مؤلفه نماد ملی ۱۶ شاخص، مؤلفه میراث فرهنگی ۷ شاخص، مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها ۸ شاخص، مؤلفه ارزش‌های ملی ۴ شاخص و مؤلفه وقایع و رخدادها ۵ شاخص بررسی شده است (شکل ۱).

یافته‌های پژوهش

در این قسمت از تحقیق با توجه به بررسی انجام شده کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی با استفاده از جداول به پاسخ سؤال‌های تحقیق پرداخته می‌شود.

سؤال اول پژوهش - به کدامیک از مؤلفه نماد ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

جدول ۱: فراوانی ابعاد مؤلفه نماد ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

کتاب	نماد	فراوانی مؤلفه نماد ملی	درصد
مطالعات اجتماعی پایه سوم	شناسنامه- شماره ملی	۲	۸/۶۹٪
مطالعات اجتماعی پایه چهارم	نقشه ایران- قله دماوند- پرچم- یوزپلنگ ایرانی- قانون اساسی- سرود ملی- تقویم ملی- زبان فارسی- خط فارسی	۹	۳۴/۷۸٪
مطالعات اجتماعی پایه پنجم	قله دماوند- پرچم- نقشه ایران- قانون اساسی- تمر	۵	۲۱/۷۳٪
مطالعات اجتماعی پایه ششم	نقشه ایران- خلیج فارس- خط مرزی- شناسنامه- پاسپورت- زبان فارسی- برج میلاد- پرچم	۸	۳۴/۷۸٪

برای تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده از تحلیل محتوا کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی، از آمار توصیفی استفاده شد. در این رابطه از فراوانی و درصد فراوانی استفاده شده تا زمینه لازم برای پاسخ سؤال‌های مورد نظر پژوهش فراهم شود. سؤال دوم پژوهش - به کدام یک از ابعاد مؤلفه میراث فرهنگی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

جدول ۲: فراوانی ابعاد مؤلفه میراث فرهنگی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مؤلفه	ابعاد	سوم	چهارم	پنجم	ششم	جمع	
						فراوانی	درصد
میراث فرهنگی	اماکن و بناها	۱	۱۹	۱۶	۵۰	۸۶	۳۷٪/۸۸
	هنر و صنایع دستی	۰	۱۲	۶	۷	۲۵	۱۱٪/۰۱
	خرده فرهنگ	۳	۲	۲	۸	۱۵	۶٪/۰۶
	نظم و نثر ادبی	۰	۰	۰	۳	۳	۱٪/۰۳۲
	احادیث و آیات	۲	۲	۲	۱۰	۱۶	۷٪/۰۴
	کتب	۱	۰	۴	۳۶	۴۱	۱۸٪/۰۶
	مناسک و سنتها	۵	۱۱	۱۱	۱۴	۴۱	۱۸٪/۰۶
	جمع کل	۱۲	۴۶	۴۱	۱۲۸	۲۲۷	٪۱۰۰
درصد	۵,۳٪	٪۲۰,۲	٪۱۸,۱	۵۶,۴٪	٪۱۰۰		

پس از بررسی محتوای کتابها بر اساس (جدول ۲) مؤلفه میراث فرهنگی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم (۱۲۸) (۵۶,۴٪) نسبت به سایر پایهها درصد فراوانی بیشتری دارد. همچنین از بین ابعاد این مؤلفه، به بعد اماکن و بناها (۳۷٪/۸۸) در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است.

سؤال سوم پژوهش - به کدام یک از ابعاد مؤلفه مشاهیر و شخصیتها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

جدول ۳: فراوانی ابعاد مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مؤلفه	ابعاد	سوم	چهارم	پنجم	ششم	جمع	
						فراوانی	درصد
مشاهیر و شخصیت‌ها	ادبی	۰	۰	۶	۱	۷	۸/۲۳
	دینی	۰	۳	۱۱	۱۱	۲۵	۲۹/۴۱
	سیاسی	۱	۱۲	۱۰	۱۲	۳۵	۴۱/۱۷
	علمی و فلسفی	۰	۰	۳	۸	۱۱	۱۲/۹۴
	مبارز و انقلابی	۰	۰	۰	۴	۴	۴/۷
	اسطوره‌ای	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	هنری	۰	۰	۰	۳	۳	۳/۵۲
	ورزشی	۰	۰	۰	۰	۰	۰
	جمع کل	۱	۱۵	۳۰	۳۹	۸۵	۱۰۰
	درصد	٪۱,۲	٪۱۷,۶	٪۳۵,۳	٪۴۵,۹	۱۰۰	

پس از بررسی محتوای کتاب‌ها بر اساس (جدول ۳) نشان می‌دهد که مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم (٪۴۵,۹) نسبت به سایر پایه‌ها درصد فراوانی بیشتری دارد. همچنین از بین ابعاد این مؤلفه به بعد سیاسی (۴۱/۱۷) در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است. *پژوهش در علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*

سؤال چهارم پژوهش - به کدام یک از ابعاد مؤلفه ارزش‌های ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

جدول ۴: فراوانی ابعاد مؤلفه ارزش‌های ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مؤلفه	ابعاد	سوم	چهارم	پنجم	ششم	جمع	
						فراوانی	درصد
ارزش‌های ملی	اجتماعی	۱۰	۸	۱۰	۱۳	۴۱	۲۴/۱۱
	اقتصادی	۵	۲	۱۶	۲۱	۴۴	۲۵/۸۸
	اخلاقی و مذهبی	۱۲	۱۲	۱۸	۳۰	۷۲	۴۲/۳۵
	سیاسی	۰	۳	۴	۶	۱۳	۷/۶۴
	جمع کل	۲۷	۲۵	۴۸	۷۰	۱۷۰	۱۰۰
درصد		۱۵,۹ %	۱۴,۷ %	۲۸,۲ %	۴۱,۲ %	۱۰۰	

پس از بررسی محتوای کتاب‌ها و با توجه به (جدول ۴) مؤلفه ارزش‌های ملی در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم (۴۱,۲٪) نسبت به سایر پایه‌ها درصد فراوانی بیشتری دارد. همچنین از بین ابعاد این مؤلفه به بعد اخلاقی و مذهبی (۴۲/۳۵) در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است.

سؤال پنجم پژوهش - به کدام یک از ابعاد مؤلفه وقایع و رخدادها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است؟

مؤلفه	ابعاد	سوم	چهارم	پنجم	ششم	جمع	
						فراوانی	درصد
وقایع و رخدادها	ایران باستان	۰	۰	۰	۳	۳	۶/۲۵
	اسلام تا صفویه	۰	۰	۱۳	۲	۱۵	۳۱/۲۵
	صفویه تا مشروطه	۰	۰	۱	۱۲	۱۳	۲۷/۰۸
	مشروطه تا انقلاب ۵۷	۰	۱	۲	۵	۸	۱۶/۶۶
	۱۳۵۸ به بعد	۱	۰	۳	۵	۹	۱۸/۷۲
	جمع کل	۱	۱	۱۹	۲۷	۴۸	۱۰۰
	درصد		۲,۱ %	۲,۱ %	۳۹,۶ %	۵۶,۲ %	۱۰۰

جدول ۵: فراوانی ابعاد مؤلفه وقایع و رخدادها در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

پس از بررسی محتوای کتاب‌ها با توجه به جدول ۵ مؤلفه وقایع و رخدادها در کتاب مطالعات اجتماعی پایه ششم (۵۶٫۲٪) نسبت به سایر پایه‌ها درصد فراوانی بیشتری دارد. همچنین از بین ابعاد این مؤلفه به رخدادهای اسلام تا صفویه (۳۱٪/۲۵) در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشتر توجه شده است. سؤال ششم پژوهش- به‌طور کلی به کدام‌یک از مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بیشترین و کمترین توجه شده است؟

جدول ۶: فراوانی مؤلفه‌های هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مؤلفه‌های هویت ملی	سوم		چهارم		پنجم		ششم		جمع
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	
نماد ملی	۲	۸/۳۳٪	۹	۳۷/۵٪	۵	۲۰/۸۳٪	۸	۳۳/۳۳٪	۲۴
		۴/۶۵٪	۹	۳۷/۵٪	۵	۲۰/۸۳٪	۸	۳۳/۳۳٪	
میراث فرهنگی	۱۲	۵/۲۸٪	۴۶	۲۰/۲۶٪	۴۱	۱۸/۰۶٪	۱۲۸	۵۶/۳۸٪	۲۲۷
		۲۷/۹٪	۴۶	۲۰/۲۶٪	۴۱	۱۸/۰۶٪	۱۲۸	۵۶/۳۸٪	
مشاهیر و شخصیت‌ها	۱	۱/۱۷٪	۱۵	۱۷/۶۴٪	۳۰	۳۵/۲۹٪	۳۹	۴۵/۸۸٪	۸۵
		۲/۳۲٪	۱۵	۱۷/۶۴٪	۳۰	۳۵/۲۹٪	۳۹	۴۵/۸۸٪	
ارزش‌های ملی	۲۷	۱۵/۸۸٪	۲۵	۱۴/۷٪	۴۸	۲۸/۲۳٪	۷۰	۴۱/۱۷٪	۱۷۰
		۶۲/۷۹٪	۲۵	۱۴/۷٪	۴۸	۲۸/۲۳٪	۷۰	۴۱/۱۷٪	
وقایع و رخدادها	۱	۲/۰۸٪	۱	۲/۰۸٪	۱۹	۳۹/۵۸٪	۲۷	۵۶/۲۵٪	۴۸
		۲/۳۲٪	۱	۲/۰۸٪	۱۹	۳۹/۵۸٪	۲۷	۵۶/۲۵٪	
جمع کل	۴۳	۷/۷۶٪	۹۶	۱۷/۳۲٪	۱۴۳	۲۵/۸۱٪	۲۷۲	۴۹/۰۹٪	۵۵۴

در جدول ۶ در خانه‌های مربوط به درصد فراوانی؛ عدد بالایی درصد مؤلفه‌ها را در سطرهای مربوطه و عدد پایینی درصد مؤلفه‌ها را در ستون‌های مربوطه نشان می‌دهد. بر اساس این داده‌های این جدول در بین کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی

مؤلفه میراث فرهنگی بیشترین (۴۰٪/۹۷) و مؤلفه نماد ملی کمترین (۴٪/۳۳) فراوانی را دارد. همچنین مطالعات اجتماعی پایه ششم بیشترین میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی (۴۹٪/۰۹) را داشته است.

بحث و نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر باهدف بررسی محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰ بر اساس میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی انجام شده است.

با توجه به یافته‌های پژوهش، کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از بین مؤلفه‌های هویت ملی، (۴٪/۳۳) به مؤلفه نماد ملی، (۴۰٪/۹۷) به مؤلفه میراث فرهنگی، (۱۵٪/۳۴) به مؤلفه مشاهیر و شخصیت‌ها، (۳۰٪/۶۸) به مؤلفه ارزش‌های ملی و (۸٪/۶۶) به مؤلفه وقایع و رخدادها توجه کرده‌اند. نتایج کلی نشان‌دهنده عدم توجه کافی و متعادل کتاب‌های موردنظر به مؤلفه‌های هویت ملی است. مؤلفه میراث فرهنگی با بالاترین میزان فراوانی (۴۰٪/۹۷) در رتبه اول و مؤلفه نماد ملی با پایین‌ترین میزان فراوانی (۴٪/۳۳) در آخرین رتبه اهمیت قرار گرفته‌اند. در این کتاب‌ها نماد ملی که به‌نوعی مهم‌ترین مؤلفه هویت ملی به حساب می‌آید مورد بی‌توجهی قرار گرفته است و از آنجایی که به‌صورت متعادل به تمام مؤلفه پرداخته نشده است، می‌توان نتیجه گرفت که کتاب‌های مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی نقش چندان مؤثری در پرورش و تحکیم هویت ملی دانش‌آموزان ندارند. این نتیجه با نتایج تحقیقات پیشین هماهنگی دارد. (هاشمی و قربانعلی‌زاده، ۱۳۹۳) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که در بین ابعاد هویت ملی، بعد ارزش‌های ملی از بیشترین و بعد نماد ملی از کمترین میزان فراوانی برخوردارند؛ که در بعد نماد ملی با نتیجه این پژوهش همسانی دارد؛ اما در بخش مؤلفه‌ای که بیشترین فراوانی را دارد با پژوهش حاضر در تناقض است و این امر احتمالاً به این علت است که طی این سال‌ها به مؤلفه

میراث فرهنگی نسبت به مؤلفه ارزش ملی بیشتر توجه شده است. همچنین (حسن-زاده اقدام و همکاران، ۱۳۹۴) در پژوهش خود به این نتیجه رسیدند که کتاب مطالعات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی بیشترین توجه را به هویت فرهنگی داشته است. یافته‌های تحقیق (صالحی‌عمران و شکیباییان، ۱۳۸۶) نیز نشان می‌دهد که توجه متعادلی به عناصر و مؤلفه‌های هویت ملی نشده است. نتایج هر دو پژوهش با نتیجه پژوهش حاضر هماهنگی دارد. هدف نهایی درس مطالعات اجتماعی تربیت انسان کامل و شهروندی مطلوب است. این امر زمانی محقق می‌شود که آموزش و پرورش که از تأثیرگذارترین نهادهای یک کشور است به تقویت همه ابعاد هویت انسان از جمله هویت ملی نگاه ویژه‌ای داشته باشد. برای داشتن کشوری پایدار و تربیت انسان‌های متعهد و غیور نسبت به آب و خاک خود باید تمام مؤلفه‌های هویت ملی را از دوران ابتدایی در ذهن و جان کودکان نهادینه کنیم تا هویت فردی و ملی خود را بشناسند و به آن اعتقاد پیدا کنند و آن را پاس بدارند.

با توجه به نتایج پژوهش‌های متعدد مبنی بر عدم توجه محتوای کتب درسی دوره ابتدایی به مؤلفه‌های هویت ملی به خصوص مؤلفه نماد ملی، پیشنهاد می‌شود که در محتوای درس‌ها از نمادهای ملی مانند: پرچم ایران، سرود ملی، قله دماوند و... بیشتر بهره گیرند. همچنین مسئولان در تألیف کتب درسی با حساسیت بیشتری به نگارش و تهیه کتاب‌های درسی به ویژه در دوره ابتدایی جهت تغییر نگرش و نگاه دانش‌آموزان اهتمام ورزند.

منابع

- پوررسول، سیاوش (۱۳۹۳). بررسی مؤلفه‌های هویت ایرانی اسلامی در محتوای کتاب‌های درسی پایه‌ی ششم ابتدایی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی.
- پیروزه، لیلا (۱۳۹۶). تحلیل کتاب‌های فارسی دوره شش‌ساله ابتدایی بر پایه اجزای هویت ملی با توجه به جایگاه هویت ملی در آموزش و پرورش ایران در سال ۱۳۹۵. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی.
- زاویه، سعید و عزیزی، سیدمهدیه (۱۳۹۲). تصاویر کتاب‌های درسی و رابطه آن‌ها با هویت ملی و دینی مطالعه کتاب‌های اول و دوم دبستان. فصلنامه مطالعات ملی، ۵۶ (۱۴)، ۱۲۱-۱۴۰.
- جدیدی محمدآبادی، اکبر (۱۳۹۴). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی فارسی و علوم اجتماعی پایه ششم ابتدایی از حیث توجه به هویت ملی بر محور استانداردهای مصوب. فصلنامه پژوهش در یادگیری آموزشی و مجازی، ۳ (۱۱)، ۴۱-۴۸.
- جعفرزاده‌پور، فروزنده (۱۳۸۹). کتاب درسی و هویت ملی (فرا تحلیل مطالعه‌های انجام‌شده درباره کتاب‌های درسی). فصلنامه مطالعات ملی، سال یازدهم، شماره ۲: ۵۴-۳۲.
- حسن‌زاده اقدم، فریبا، فرج‌زاده، اکبر، فرج‌زاده، مهدی، اروج‌زاده، رعنا و زینالپور، حامد (۱۳۹۴). بررسی کتاب مطالعات اجتماعی سال چهارم دبستان از دیدگاه میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی (تحلیل محتوا). مجموعه مقالات همایش ملی آموزش ابتدایی، ۱۲۷۹-۱۲۶۸.
- خدایار، ابراهیم و فتحی، اعظم (۱۳۸۷). هویت ملی در کتاب‌های درسی آموزش و پرورش (مورد مطالعه: دوره متوسطه). فصلنامه مطالعات ملی، ۳۵ (۳)، ۲۷-۵۲.
- خرم‌آبادی، یداله و رمضانخانی، سارا (۱۳۹۴). بررسی میزان توجه به هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی. کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، روانشناسی و علوم تربیتی.
- صالحی عمران، ابراهیم و شکیباییان، طناز (۱۳۸۶). بررسی میزان توجه به مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی دوره آموزش ابتدایی. فصلنامه مطالعات ملی، ۲۹ (۱)، ۶۳-۸۴.

- صانعی‌مهری، زهره و رزم‌آزما، پری (۱۳۹۹). تحلیل محتوای کتاب‌های مطالعات اجتماعی مقطع ابتدایی از نظر میزان توجه به هویت ملی و هویت دینی. دو فصلنامه علمی علوم تربیتی از دیدگاه اسلام دانشگاه امام صادق (ع)، ۸ (۱۵)، ۲۴۱-۲۵۶.
- فلاحیان، ناهید، آرام، محمدباقر، نادری، مریم، احمدی، آمنه (۱۳۹۱). روش آموزش مطالعات اجتماعی ویژه تربیت‌معلم (رشته آموزش ابتدایی). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- فیاض، ایراندخت و ایمانی‌قوشچی، فریبا (۱۳۹۰). بررسی نمادهای هویت ملی در کتاب‌های درسی تاریخ و علوم اجتماعی دوره متوسطه رشته‌های علوم انسانی، تجربی، ریاضی فیزیک در سال تحصیلی ۱۳۸۱-۸۹. فصلنامه روانشناسی تربیتی، ۶ (۱۷)، ۲۹-۶۳.
- عبدالهی، محمد و حسین‌بر، محمدعثمان (۱۳۸۱). گرایش دانشجویان بلوچ به هویت ملی در ایران. جامعه‌شناسی ایران، ۴ (۴)، ۱۰۱-۱۰۲۶.
- غفاری‌مجلج، محمد، خزائی، کامیان و ناظری، معصومه (۱۳۹۰). تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی پایه‌های چهارم و پنجم دوره ابتدایی از نظر برخورداری از مؤلفه‌های هویت ملی. نشر مهندسی فرهنگی، ۶ (۵۹ و ۶۰)، ۷۱-۷۹.
- مقصودی، مجتبی و حاجی‌پور، سیمین (۱۳۹۵). تحلیل توسعه سیاسی در ایران از منظر الگوی هویتی. فصلنامه مطالعات ملی، ۶۸ (۴)، ۱۹-۳۸.
- منادی، مرتضی و صادق‌زاده، رقیه (۱۳۸۷). جایگاه نمادی‌های هویت ملی در کتاب‌های درسی ادبیات فارسی و تاریخ دوره متوسطه: رشته علوم انسانی. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۷ (۲۷)، ۱۲۵-۱۳۶.
- منصوری، علی و فریدونی، آریتا (۱۳۸۸). تبلور هویت ملی در کتب درسی بررسی محتوایی کتاب فارسی دوره ابتدایی. فصلنامه مطالعات ملی، ۳۸ (۲)، ۲۸-۴۶.
- نجفی، موسی (۱۳۸۹). هویت ملی ایرانیان و انقلاب اسلامی. تهران: نشر زمان نو.
- نجارنهادی، مریم و قربانعلی‌زاده (۱۳۹۳). تحلیل بر هویت ملی در کتب درسی (مطالعه موردی مطالعات اجتماعی). پژوهش‌های تربیتی، ۲۹ (۲۹)، ۷۹-۱۰۱.
- هاشمی، سیدضیاء و قربانعلی‌زاده، مژده (۱۳۹۳). هویت ملی در کتب مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی. فصلنامه مطالعات ملی، ۶۰ (۴)، ۴۹-۷۱.

- Alsoudi, K. A. (2017). *Features of the Jordanian Cultural Identity in the Islamic Education Books for the Two Phases of Primary and Secondary Education in Jordan*. World Journal of Education. 7 (2), 50-64.

Abela, M. (2005). *Shaping a national identity: Malta in European Union*. International Journal of Sociology. (4), 10-27.

Leebyung, j. (2002). *Education and national identity*, "Korea national of education Paulsen, Rounelle (1997)". Education social class and participation in collective action sociology of education.

Parmenter, L. (1999). *Constructing National Identity in a Changing World: Perspectives in Japanese Education*. British Journal of Sociology of Education. 20 (4), 453-63.

